

Ivana Skuhala Karasman

Institut za filozofiju, Ulica grada Vukovara 54, HR-10000 Zagreb
ivana@ifzg.hr

Utopija u filozofiji Gordane Bosanac¹

Sažetak

U ovom članku donosim pregled razmišljanja o utopiji, hrvatske filozofkinje Gordane Bosanac (Varaždin, 1936. – Zagreb, 2019.). Ona se pitanjem utopije bavi u svoje dvije knjige Utopija i inauguralni paradoks. Prilog filozofsko-političkoj raspravi (2005.) i Ime utopije. Jugoslavensko samoupravljanje kao izigrani projekt emancipacije (2015.). Druga knjiga svojevrsan je nastavak prve. Radi boljeg razumijevanja i pregleda prvo iznosim teze iz njezine prve, a zatim i iz druge knjige. Osim što Bosanac u svojim knjigama obrađuje pojam utopije, ona jednako temeljito obrađuje pojmove inauguracija, inauguralni paradoks, socijalizam, komunizam i samoupravljanje. Počevši od samog pojma utopije, ona čitatelja vodi od Thomasa Morea, preko drugih renesansnih utopista, zatim Marxa i Engelsa, Blocha, pa sve do anti-utopizma.

Ključne riječi

Gordana Bosanac, utopija, inauguracija, inauguralni paradoks, socijalizam, komunizam, samoupravljanje

»Was jetzt war, wird wahrscheinlich bald vergessen sein. Nur eine leere, grauisige Erinnerung bleibt in der Luft stehen.«

(Ernst Bloch, *Geist der Utopie*)

Uvod

Nedavno preminula hrvatska filozofkinja Gordana Bosanac (Varaždin, 1936. – Zagreb, 2019.) problemu utopije posvetila je dvije knjige. Prvu knjigu naslova *Utopija i inauguralni paradoks*, s podnaslovom *Prilog filozofsko-političkoj raspravi*, objavila je 2005. godine u Zagrebu, a drugu, s naslovom *Ime utopije* i podnaslovom *Jugoslavensko samoupravljanje kao izigrani projekt emancipacije*, 2015. godine, isto u Zagrebu. Zanimljiv je podatak da je nakon izlaska prve knjige, 2006. godine, u časopisu *Filozofska istraživanja*, objavila tekst pod naslovom »Rasprava o knjizi *Utopija i inauguralni paradoks* Gordane Bosanac« u kojem iznosi raspravu s Linom Veljkom i Marijanom Krivakom. U tom tekstu najavila je pisanje još jedne knjige o utopiji, što je i ostvarila devet godina kasnije.

Okosnica prve knjige Gordane Bosanac postavljena je u obliku dileme

»... da li socijalističko-komunistička utopija nužno završava u inauguraciji i vlastitom inauguracijskom *paradoksu ostvarenja* ili je socijal-komunizam sam po sebi *projekt, a ne utopija*, koji nužno, u svojim procesima samouspostavljanja, završava kao inauguracija?« (Bosanac, 2005:237)

1

Ovaj članak rezultat je istraživanja na projektu »Hrvatske filozofkinje u europskom kontekstu«, koji pod oznakom HRZZ UIP-

2017-05-1763 financira Hrvatska zaklada za znanost.

Bosanac u ovoj dilemi razlikuje dvije krajnosti. Jedna strana dileme ta je da socijalistički komunizam, zamišljen kao utopija, jednom kad se ostvari postane paradoksalan jer utopija je utopija samo dok je neostvorena. Druga strana dileme jest ta da socijalistički komunizam nije utopija već projekt, tj. nešto nižeg naboja i ambicije, što samo sebe ostvaruje po nužnosti svoje unutarne logike funkcioniranja, sve dok se naposljetku inauguralno ne nametne, o čemu će kasnije biti više riječi.

Druga knjiga imala je drugačiji cilj. Glavni cilj knjige *Ime utopije* Bosanac je sažela ovim riječima:

»Ovom knjigom, koja nastaje u vrijeme intenzivne antikomunističke negacije svega što se događalo unazad skoro pola vijeka, htjela sam dati novi, jasniji kontekst tezama u spomenutoj knjizi. U međuvremenu pozabavila sam se s onim što je postalo predmetom današnje kampanje: potpunom negacijom nosivih pojmova minulog društvenog sustava, i tako na jedan polemički način ulazim u raspravu koja je dijelom povijesna, a dijelom politička borbena scena *oko suštine pojmova koji su egzistencijalno i povijesno odredili ono što danas jesmo.*« (Bosanac, 2015:7)

I doista, Bosanac će u ovoj knjizi tematizirati samoupravljanje, inauguraciju kao ono suprotno utopiji, pojmove *socijalizam* i *komunizam*. Druga knjiga usredotočena je na nasljeđe bivše Jugoslavije, što je čini aktualnom i nadasve intrigantnom.

Utopija i inauguralni paradoks

Na početku knjige *Utopija i inauguralni paradoks* Bosanac objašnjava porijeklo riječi *utopija*. Za razliku od drugih riječi, poznati su nam i tvorac i vrijeme nastanka riječi *utopija*. Izraz *utopija* skovao je renesansni engleski filozof i političar Thomas More koji je tako nazvao i svoju knjigu objavljenu 1516. godine u Louvainu.² Sama riječ *utopija* ambivalentna je: radi se o kovanici od dvaju leksema: »u« i »topos«. Značenje drugog termina, τόπος, jasno je: to je starogrčka riječ koja označava *mjesto*. No prefiks »u« nije jasan: može se interpretirati kao skraćunica grčke negacijske čestice *οὐ*, što je češća interpretacija, ili pak skraćunica grčkog prefiksa *εὖ*, što znači »dobro«. Prema tome, utopija se može prevesti ili kao »ne-mjesto« ili »nigdina«, kao mjesto koje poriče zbiljnost ili kao »dobro mjesto«. Bosanac se priklanja ovoj prvoj interpretaciji: za nju ova riječ u leksičkom ustrojstvu ima dva proturječja. Prvo je podrazumijevanje »vremena tamo gdje stoji *mjesto*«, a

»Drugo je sadržano u načinu izričaja odnosa negacije bića i zbilje.« (Bosanac, 2005:4)

Nadalje:

»Oba su proturječja, zasigurno, odigrala bitnu ulogu u sudbini 'utopije'. Ponajprije u toj riječi utaborila se svojevrсна oznaka za *ništa* onoga *gdje*. *Nigdina*, nepostojeće mjesto ili zanijekano mjesto izgovara jedno naročito 'ništa', ili ništa posebne vrste, naime, koje iz poricanja ukazuje na to da izričaj negacije ima svoju snagu ne samo u ništenju bića nego i u preobrazbi njegova značenjskog statusa u odnosu na zbiljnost onoga što jest i onoga što nije, a što ipak na neki način postoji.« (Bosanac, 2005:4–5)

Riječ utopija za nju doslovno znači »nemjesto«, mjesto koje ne postoji. Kao leksem, riječ utopija postoji u svim jezicima i u svim rječnicima stranih riječi, u kojima je i opisan njezin sadržaj. Kao neologizam, koji je Thomas More skovao i ispunio inicijalnim značenjem, riječ *utopija* se ne prevodi, nego se ona samo objašnjava, opisuju i proširuje.

Bosanac se sama osvrnula na tradiciju utopističkog diskursa, pa ću ovdje navesti neke ključne momente. Dugačak bi bio popis svih autora, filozofa i nefilozofa, koji su stvarali misaone utopije, pisali o njima i opisivali ih. Među istaknutijima tu su filozofi Francis Bacon, James Harrington, književnici Jonathan Swift, Herbert George Wells, Jevgenij Ivanovič Zamjatin, George Orwell, Margaret Atwood i dr. No, neposredni nasljednik Morea i njegova djela jest talijanski svećenik i filozof Tommaso Campanella, autor djela *Grad Sunca* kojeg je na talijanskom jeziku napisao 1602. godine. Na latinskom jeziku djelo je objavljeno 1623. godine u Frankfurtu na Majni. O idealnom gradu pisao je i hrvatski renesansni filozof Frane Petrić, koji je u Veneciji 1551. godine objavio svoje mladenačko djelce *Sretan grad*.³ Međutim, Petrićev *Sretan grad* nije utopija u Moreovu stilu, već racionalni opis kako bi idealan grad-država trebao izgledati. *Sretan grad* nije sustavno razrađena slika idealne države kao što to nalazimo u *Utopiji*, a nema ni razrađenu filozofsku ulogu čovjeka u toj novoj državi. Prema tome, Petrićev kratki, mladenački spis samo je savjetodavnog karaktera, razmišljanje o dobroj vladavini. Kao kuriozum mogu spomenuti da je hrvatska filozofkinja Ljerka Schiffler izričito negirala utopijski karakter *Sretnog grada* Frane Petrića (Schiffler, 1997:49).

Bosanac smatra da moderni utopijski diskurs implicira semantički dvojako značenje sadržaja utopije: 1. literarno-fantastične tvorevine i 2. korištenje pojma utopija u svakodnevnom govoru.

»Utopija je riječ u značenju nečeg zabludjelog, nečeg što beznadno leži u prostoru irealnog, nemogućeg, fantastičnog, neostvarivog, snovitog, željnog, ali nedohvatnog. Ovaj rascjep na uglavnom dva značenjska segmenta 'utopije' ponuđen je već i u arhetipu *Utopije* Thomasa Morusa.« (Bosanac, 2005:30)

Utopija je, nadovezala se Bosanac, postala riječ kojom se označava nešto što se ne može ostvariti iako se to želi u kolektivnoj perspektivi. Autorica ovdje obrađuje odnos utopijskog i vremena te zaključuje da *utopijsko* znači »biti zauvijek u vremenu«. U jeziku se utopija razumije i kao prostor i kao vrijeme. Riječ utopija lako se igra s prostorno-vremenskim značenjem. Utopija je:

»Mjesto spasa od ništavila koliko i od *brige* tubitka.« (Bosanac, 2005:52)

Ne-mjesto, paradoksalno, »postoji« samo u utopiji.

Bosanac je, slijedeći Blocha, razlikovala *utopističko* i *utopijsko*. Utopističko označuje »ono puke utopije, bezvrijednog umišljaja« (Bosanac, 2005:96), a utopijsko jest ono najdragocjenije što se treba očuvati. Tu imamo lingvistički »paradoks klošara«.

»Ako se 'utopija' doslovno prevodi, on vodi u anti-utopiju. Klošar je izgubio svoje mjesto i spava tamo gdje ljudskom biću nije primjereno mjesto: u ne-mjestu. On živi u *nemjestiji* i sanja svoj *utopijski* san. On zaprema dva prostora: nemjesto i utopiju, zbilju i snoviđenje. Utopija se ne smije prevoditi da bi ta razlika mogla opstati. To je socijabilna razina razlika. Na ontologijskoj ona je nebitna i zapravo joj proturječi.« (Bosanac, 2005:96)

2

More je *Utopiju* posvetio nizozemskom humanistu Petru Egidiju. Zanimljiv je podatak da je More u *Utopiji* skovao sintagmu »radni logor« koju su preuzeli komunistički i nacistički režimi. Vidi: More, 2003:193. U tekstu »Utopija – Zbilja – Politika« koji se nalazi u prijevodu Petrićeva djela *Sretan grad* iz 1975. godine, Vladimir Premec prenio je

riječi Volgina prema kojemu je More »'autor prvog komunističkog djela novog vijeka'« (Premec, 1975:47).

3

Dana 21. srpnja 1551., Frane Petrić napisao je posvetu za svoje djelo *Sretan grad*. Djelo je posvećeno Vigeriu i Girolamu dalla Rovere.

Dakle, riječ je o lingvističkom paradoksu doslovnosti.

Autorica se dotakla i kvalitete života u utopiji. Život koji se provodi u utopiji ima jednu zamku: naime, on je jako dosadan. Dosada je tako najveća opasnost u utopiji. Bosanac, nažalost, ne ulazi dublje u tu tematiku i ne donosi argumente za ovaj svoj stav koji se može shvatiti dvojako. S jedne strane, Bosanac, možda i nesvjesno, aludira na poznatu kršćansku manu, *acedia*, teško prevodiv pojam kojim se opisuje svojevrsna prezasićenost, stanje rastrganosti između pasivnog nedjelovanja i nemirnog pomanjkanja koncentracije. *Acedia*, koja se ponekad na hrvatski prevodi suviše oskudnim izrazom »lijenost«, bila je karakteristična zamka srednjovjekovnih »utopija«, tj. monastičkog života. Druga, nešto doslovnija i banalnija interpretacija autoričinih riječi o dosadi u utopiji, čini mi se pak promašena. Iako je život u utopiji uređen do najsitnijih detalja i premda postoje jasno definirana pravila ponašanja, oblačenja itd., život u utopiji nije dosadan: u utopiji pažnja se polaže na intelektualni razvoj njezinih stanovnika, potiče se bavljenje filozofijom, glazbom i drugim umjetnostima i znanostima. Organiziraju se zabave, naravno ne vulgarne, te proslave svetkovina na kojima prisustvuju svi stanovnici utopije. Dakle, unatoč restrikcijama, stanovnici utopije žive ispunjenim i raznorodnim životom. Moguće bi se moglo govoriti o dosadi uslijed redukcije individualnih idiosinkrazija.

Važnu prekretnicu u utopijskim razmišljanjima donijeli su spisi Karla Marxa i Friedricha Engelsa. Premda bi se na prvi pogled moglo činiti da komunizam predstavlja samo jednu kariku u nizu utopističke literature, Marx i Engels nijekali su to da bi ostvareno komunističko društvo bilo utopijsko. Kod njih se radi o revolucionarnom nauku o oslobođenju proletarijata, pogotovo kod Engelsa, a ne o nekom »trabunjanju« o mogućim svjetovima, koje, smatrali su, čak stoji na putu ostvarenju njima realističnijih ciljeva u ovome ovdje svijetu. U tekstu *Razvitak socijalizma od utopije do nauke* Engels, navodi Bosanac

»... na svoj način imenuje kraj utopije i utopijskog načina mišljenja prosudbom, koja je kasnije vladala više od jednog vijeka i prema kojoj su sve zamisli takvih intencija koje idu za potragom 'pravednog društva za sve', 'jednakosti i obilja', itd., ne samo puka tlapnja nego prevladana razina mišljenja. Engels smatra racionalnu jezgru konstrukta pravednoga društva pronađenom, pa stoga sve nebulozne mašte o 'društvenoj sreći', 'zemaljskom raji' i društvu obilja, pravde, jednakosti i pravedne raspodjele, itd., povijesno iscrpljenima.« (Bosanac, 2005:106–107)

Karl Marx je pak među prvima shvatio da je utopija nesposobna za život jer ga samo imitira. Sama ideja utopije Marxu je bila odbojna. Za njega su utopijske priče bile naivne te ih je on prepustio polju ideologije.

»Marx ima otvoren stav prema utopiji kao nekorisnoj fantazmi koju je on izgovorio svega jednom ili dvaput u svojim tekstovima. Utopiju nije smatrao dostojnom napora.« (Bosanac, 2005:216)

U svojem *Manifestu Komunističke partije*, koji je prvi put bio objavljen 1848. godine, Marx i Engels skovali su termin *utopijski socijalizam* kojim su označili one socijalističke filozofe i mislioce (Henri Saint-Simon, Joseph Fourier, Robert Owen) koji su bili tvorcii hipotetskih vizija savršenih društava u kojima je trebala vladati jednakost.⁴ Oni su zastupali postupni prijelaz u socijalizam mirnim putem i prosvjećenjem kroz izobrazbu. S druge strane, Marx i Engels smatrali su kako jedino oružana revolucija može dovesti do društva jednakosti.

No utopije nisu ostale samo predmetom bavljenja filozofa i filozofije. One su se javljale i u književnoj i u znanstvenoj vrsti, tj. u njihovoj kombinaciji – znanstvenoj-fantastici.

»Utopizam u literaturi 20. stoljeća razvija se kao književna vrsta: 1) kao posebna popularno-znanstvena fantastika pod nazivom *science fiction*, koja prelazi u film i filmske serijale, te druge medije (strip, fanzin i slično) i 2) kao anti-utopija, tj. negativna utopija, distopija.« (Bosanac, 2005:122)

Zahvaljujuću utopizmu razvija se literarna vrsta koja se okvirno može podijeliti u ove četiri vrste:

»... one koje veličaju udivljenje nad znanstveno-tehničkim otkrićima i dostignućima i koji od Julesa Vernea do danas uglavnom predstavljaju opis svijeta kao tehnološkog čuda. Druga vrsta podređuje svoj siže pretežno 'socijalnim izumima' na temeljima zajednice bez privatnog vlasništva, udivljenje nad ljudskom prirodom i otkrićem antropoloških saznanja o mogućnostima slobodnog života što ga potvrđuju otkrića dalekih zajednica (od Defoea do Margaret Mead). Treća vrsta je kombinacija obiju i u svojoj najrazvijenijoj varijanti predstavlja *science fiction*. Četvrta vrsta je anti-utopija, negativna utopija, 'crna utopija', distopija u kojoj se udružuju negativni učinci tehničkih i socijalnih izuma.« (Bosanac, 2005:144–145)

U sklopu razmišljanja o utopiji Gordana Bosanac obrađuje i pojam *inauguracija*.⁵ Naime, naročito izobličjenje očekuje utopiju kad se ona inaugurira kao stvarnost, kad se proglašava sadašnjost. Prošlost se pak označuje pred stupnjem sadašnjeg. Utopija tako dobiva negativan predznak. Bosanac ovdje uvodi pojam *inauguralni paradoks*.

»Premještanje socijalizma u budućnost kao istovremenu sadašnjost omogućeno je ono što ovom inauguralnim paradoksom: 'izgrađivanje' budućnosti u sadašnjosti uvođenjem imena iz budućeg društvenog oblika.« (Bosanac, 2005:270)

Inauguracija je, reći će kasnije Bosanac, izraz samovolje, hira ili taštine. Ona je degradacija utopije.

Jedno čitavo poglavlje Gordana Bosanac posvetila je filozofskoj kritici inauguralizma i pojavi grupe Praxis.⁶ Upravo je grupa Praxis bila ta koja je kritizirala staljinizam, a zatim je kritizirala i dogme vremena u kojem su djelovali. Bosanac smatra kako je

»... naročito u prvim godinama izlaženja *Praxisa* i djelovanja Korčulanske ljetne škole, u doba najvećeg uspona i sukoba sa zvaničnom partijskom politikom, ta filozofska grupa najjači opo-

4
Marx i Engels doista podrugljivo govore o socijalnim utopistima: »Oni još uvijek sanjare o pokušajima ostvarenja svojih društvenih utopija, o osnivanju pojedinih *falanstera*, utemeljenju *home-kolonija*, o podizanju neke male Ikarije – džepnog izdanja novog Jeruzalema – a za izgradnju svih tih španjolskih dvorova moraju apelirati na filantropiju građanskih srdaca i novčanika. Postupno oni padaju u kategoriju gore opisanih reakcionarnih ili konzervativnih socijalista i razlikuju se od njih samo još sustavnijom pedanterijom, fanatičnim praznovjerjem u čudotvorno djelovanje njihove društvene znanosti. Zbog toga oni s ogorčenjem nastupaju protiv svakog političkog pokreta radnika koji je mogao proizaći samo iz slijepe nevjerice u to novo evanđelje.« (Marx, Engels, 2008:593)

5
Inauguracija znači uvođenje proglašenjem, npr. od ovog trenutka netko postaje doktor znanosti ili predsjednik republike. Augur je pak nosilac i provoditelj inauguracije »jednog sustava vladavine lika čiste moći koji se nakon revolucionarne pobjede sâm sobom uspostavio i kao vlastiti projekt« (Bosanac, 2005:253).

6
Praxisu su pripadali sljedeći filozofi: Branko Bošnjak, Danko Grlić, Milan Kangrga, Ivan Kuvačić, Danilo Pejović, Gajo Petrović, Vanja Sutlić i Rudi Supek.

ment onome što nazivam inauguracijom socijalizma, odnosno inauguriranim socijalizmom. Iako 'zakašnjela' gotovo pola vijeka, to je bila kritika 'prvoga koraka' [...]» (Bosanac, 2005:346–347)

Posebna tema jest odnos utopizma i socijalizma. Utopizam i socijalizam suprotnosti su, socijalizam želi izaći izvan limesa utopizma. On ga želi nadrasti u svim veličinama, socijalizam želi biti stvarnost, a ne samo san. Na kraju socijalizam u tome nije uspio, pretvorio se u inauguraciju, što je otvorilo problem odnosa mita i utopije. Utopija je izum renesanse, dok je mit mnogo stariji. Nastanak utopije u šesnaestom stoljeću može se shvatiti kao nadogradnja na renesansno »ponovno ožvijenje« antike i antičkih mitova koji su tad stekli novu aktualnost. Mit je, reći će autorica, putovanje, dok je utopija kraj tog putovanja, postizanje sreće.

»Mit rijetko kada ima takav ishod, a ako ga i ima, njegova je svrha bila prikaz *puta* kao *sudbine*. Prikaz tog iskustva i njegova dometa. Utopija nema sudbine.« (Bosanac, 2005:419)

Utopiju i mit povezuje priča i upravo mitu utopija duguje slike raja, arkadije itd.

Nakon objavljivanja knjige *Utopija i inauguralni paradoks* razvila se filozofska diskusija između Gordane Bosanac, Lina Veljka i Marijana Krivaka. Iz te diskusije postalo je Bosanac već 2006. godine razvidno da će morati napisati još jednu knjigu o utopiji.

»Na kraju, sad mi se čini da trebam napisati još jednu knjigu o svemu onome što je ostalo tek u naznakama, tezama, izriječima, ili naprosto zatrpano obimnošću rečenoga.« (Bosanac, 2006:137)

I doista, 2015. godine objavila je kraću knjigu *Ime utopije*.

Ime utopije

Okosnica knjige *Ime utopije*, podnaslovljene *Jugoslavensko samoupravljanje kao izigrani projekt emancipacije*, čini analiza triju pojmova: *socijalizam*, *komunizam* i *samoupravljanje*. Gordana Bosanac knjigu je objavila 2015. godine u vrijeme kadaje u Hrvatskoj vladala negativna percepcija komunizma. Dvije su temeljne teze knjige. Prva teza je da socijalizam i samoupravljanje nikad nisu niti postojali, niti bili realizirani, postojao je samo njihov inauguralni sustav. Druga teza polazi od pretpostavke da, uz utopije i ideologije, inauguraciju također treba shvatiti kao sredstvo interpretiranja društvenih fenomena 20. stoljeća. To još znači da inauguraciju treba uzeti i kao pristup epistemologiji tih istih fenomena. Pojmovi *inauguracija*, *utopija* i *ideologija* trojstvo su koje čini epistemološko jedinstvo u razjašnjenju fenomena socijalističko samoupravljanje.

Danas se pojmovi *socijalizam* i *komunizam* u svakodnevnom diskursu povezuju ili s utopijom ili sa zločinačkim režimima, usprkos činjenici da su i Marx i Engels bili protivnici i kritičari utopije. Vrlo često se ta dva pojma, *utopija* i *zločinački režim*, koriste zajedno, što dovodi do kontradikcije jer ako je nešto utopija onda to ne može istodobno biti i zločinački režim.

»Znakovi i ciničan raspon ove diskrepancije između *utopije* i *zločina* kojega današnji govornici vole upotrebljavati, ima svoju poveznicu koje nipošto nisu svjesni, a koja proizlazi iz unutarnjeg razdora utopije i realiteta, odnosno iz njene 'ontološke greške', koja se sastoji u neosvijestenoj shvaćanju apsolutnog dobra kao totalnog obuhvata jednakosti za sve, koja se, međutim, ne može

jednoliko primjenjivati i živjeti na razini realiteta posebnih, a naročito ne pojedinačnih datosti individualiteta.« (Bosanac, 2015:19)

Govoreći o komunizmu Bosanac je naglasila da je danas taj pojam lišen svog bogatog povijesnog nasljeđa, humanističkog značenja i svoje vrijednosti. Komunizam tako postaje predodžbom zla. Komunizam je od svog početka 1836. godine, pa do Prve Interancionalne 1864. godine i dalje kroz 20. stoljeće bio revolucionarni pokret radništva. No nakon pobjede Oktobarske revolucije 1917. godine, kad je komunizam iz borbenog pokreta prešao u državni sustav, izdao je svoje principe.

Bosanac je objasnila da pojam *socijalizam* kao nauk ima smisao prijelaznog perioda do komunizma, no:

»Za razliku od *komunizma*, *socijalizam*, je ipak pojam i riječ podnošljivijeg značenja, naprosto zato jer postoji i tamo gdje prethodno nikakvog 'komunizma' nije bilo, i jer se u europskoj povijesti kao politički i socijalni pokret razvijao i djelovao samostalno, i jer njegovo značenje ima povijesno odvojeno mjesto.« (Bosanac, 2015:36)

Uz pojam socijalizma usko je povezana sintagma *real-socijalizam*, koja je imala korijene u donekle ironijskom zapadnom pogledu na sovjetsku ideologiju šezdesetih godina prošlog stoljeća. Pod pojmom *real-socijalizma* podrazumijeva se državno i društveno stanje zemalja istočne Europe nakon Drugog svjetskog rata, koje je oslobodila Crvena armija, a koje su tijekom »željezne zavjese« bile pod utjecajem Sovjetskog Saveza. Taj pojam odnosi se i na bivšu Jugoslaviju. Socijalizam u europskoj povijesti ima samostalno značenje, odvojeno od komunizma. Tijekom zadnja dva stoljeća socijalizam je postao svojim socijalnim ishodima (financijska sigurnost u vrijeme bolesti i starosti, zdravstvena zaštita, prava djece i dr.) u najrazvijenijim europskim zemljama uzor svim ostalim zemljama u svijetu. Međutim, u dvadesetom stoljeću neke zemlje, poput Sovjetskog Saveza, inaugurirale su socijalizam kao društveni sustav.

Samoupravljanje, kao fenomen tipičan za jugoslavenski socijalizam, prema Bosanac, svoju povijesnu predšasnicu sadrži u pojmu *municipium*, što znači gradić, kakvih je bilo i u Hrvatskoj kroz povijest, poput Zadra i Trogira. Ti gradići imali su svoju vlastitu samoupravu. Dakle, pojam *samoupravljanja* postoji kao pojam za povijesni oblik jednog autonomnog oblika organiziranja života u gradićima. Pojam samoupravljanje posjeduje dvije temeljne empirijske razine – potrebu kao početnu i proizvodnju kao završnu točku. Kad govorimo o pojmu *samoupravljanje*, treba znati da on odgovara Marxovu pojmu samodjelatnosti. Kako ističe Bosanac, pojam *samoupravljanje* teorijski je te empirijsko-povijesni sljedbenik pojma *samodjelatnost*. Riječ *samoupravljanje* počinje se koristiti tijekom 19. i 20. stoljeća u socijalističkim idejama kad se javljaju emancipacijske ideje oslobođenja rada, odumiranja države i na kraju nestanka klasne države. Dakle, samoupravljanje se počinje odnositi na vezu rada i radnika. Pojam *samoupravljanje* svoje značenje zahvaljuje europskom filozofskom i humanističkom nasljeđu. Filozof koji se je najviše bavio povijesnom pojavom samoupravljanja jest Karl Marx.

Budući da je najveći dio knjige posvećen samoupravljanju, potrebno je reći ponešto i o samoupravljanju u Jugoslaviji. Samoupravljanje je inaugurirano u bivšoj Jugoslaviji 26. lipnja 1950. godine na izvanrednom zasjedanju Narodne skupštine Federativne Narodne Republike Jugoslavije kad je usvojen *Osnovni zakon o upravljanju državnim privrednim poduzećima i višim privrednim udruženjima od strane radnih kolektiva*. Inauguracija ovog zakona

bila je i potreba da se javno očituje političko udaljavanje od Sovjetskog Saveza zakonodavno-ideološkim i teorijskim sredstvima. Kako navodi Bosanac, spomenuti zakon ne sadrži pojam *samoupravljanje* u njegovoj punini. Pojam *samoupravljanje* prvi put će se pojaviti u pravnim aktima u Ustavnom zakonu o osnovama društvenog i političkog uređenja iz 1953. godine. Njime se proglasilo društveno vlasništvo i samoupravljanje proizvođača. Ustav SFRJ-a iz 1974. i Zakon o udruženom radu iz 1976. godine predstavlja kraj njegove inauguracije od razine federacije.

Baveći se pojmom *samoupravljanje* autorica dolazi do pojma *inauguracija* koji predstavlja kao

»... čin kojim počinje neko odbrojavanje trenutka kojim je nešto započelo, što se *rodilo* kao trenutak. No, samo rođenje živog bića, nije nikada po sebi inauguracija. Ona je to eventualno naknadnim dodjeljivanjem imena (i često se prakticira kao vjerska inicijacija pripadnosti konfesionalnoj zajednici), nego objava da biće postoji.« (Bosanac, 2015:111)

Valja spomenuti i ontološki status dvojnosti inauguracije. Naime, inauguracija simboličkom snagom udvostručuje stvarnost inauguriranog i to u egzistencijalnom i vrijednosnom smislu. To udvostručavanje uvijek mora dolaziti izvana i to simboličkom silom. Bosanac uvodi pojam *inaugurirani paradoks* koji se sastoji od krive primjene imenovanja određene stvarnosti kao istinske zbilje, tj. u zamjeni ideje i stvarne zbilje.

Vrlo se često socijalizam, komunizam i samoupravljanje nazivaju utopijom. Dakle, oni su nešto što sadrži najčestitije ljudske težnje koje »što zbog manjkavosti ljudi i svijeta, ili pak nedostataka i neizvedivosti ideje, mora[ju] propasti« (Bosanac, 2015:139). Utopijsko znači da je neizvedivo.

Zaključak

Iako se Gordana Bosanac, kao dugogodišnja zaposlenica Instituta za društvena istraživanja u Zagrebu, bavila odgojem i obrazovanjem, zatim i feminizmom, problemu utopije posvetila je veliki dio svog filozofiranja. Znalački analizirajući, a po potrebi i kritizirajući, Bosanac se upušta u razradu pojma utopije. Pri tome se pokazuje kao dobar poznavatelj renesansnih utopija, a kasnije i anti-utopija. Za svog života živjela je u nekoliko državnih sistema, no većinu je svojeg odraslog i djelatnog života provela u socijalizmu. Stoga, ne čudi da se u spomenute dvije knjige bavi i temama kao što su socijalističko samoupravljanje ili inauguracija. Svakako je život u jednostranačkom sistemu pridonio i njezinu shvaćanju spomenutih tema.

Posebno treba obratiti pažnju na pojam *inauguralnog paradoksa* koji je Bosanac uvela i objasnila u svojim knjigama:

»... on se sastoji u pogrešnoj primjeni imenovanja neke stvarnosti kao istinske zbilje, odnosno, u zamjeni ideje i stvarne zbilje. A zamjena ideje zbiljom nikako nije ostvarenje ideje. Ovdje zamjena znači zaposjedanje mjesta koje ideji ne pripada: brkajući stvarnost idejom i ideju stvarnošću, kompromitiraju se i onemogućuju obadvije. To je dubinski učinak ovakve inauguracije: zamjenjujući stvarnost i ideje, ona trajno oštećuje njihov smisao, obezvređujući – trajno ih poništava. Inauguracija socijalizma to najbolje potvrđuje: *proglasiti* ideju stvarnom znači trajno je, možda i zauvijek onemogućiti, obezvrijediti učiniti je povijesnom besplodnom, kompromitiranom.« (Bosanac, 2015:127)

Upravo je uvođenje pojma *inauguralnog paradoksa* najoriginalniji segment utopističkog razmišljanja Gordane Bosanac. Obje knjige obrađene u ovom članku daju pregled povijesnog razvoja pojma utopije i stavljaju ga u širi

kontekst. Utopija skončava u inauguralnom paradoksu, inauguralizam jest socijalistička sudbina. Obradujući pojmove utopije, socijalizma i inauguralizma autorica iznosi vlastite stavove o socijalizmu i komunizmu, što smatram da ove knjige čini vrijednim svjedocima jednog minulog vremena. No, spomenute knjige Gordane Bosanac ponovno nas tjeraju na preispitivanje današnjeg društva i njegova dometa. Valja još jednom ponoviti njezino stajalište da socijalizam i utopija stoje u suprotnosti jer:

»Pretenzija je socijalizma da iskoči iz granice utopizma, da ga nadmaši u svim dimenzijama, da bude misao koja teži stvarnosti, a ne puki san.« (Bosanac, 2005:378)

Postavlja se pitanje o tome zašto se Gordana Bosanac neprestano vraćala temi inauguracije socijalizma, čak i u vrijeme kada se ta tema smatrala prošlošću. Ono što ju je nagnalo da se vrati starim tezama inauguralizma jest ponovno otvaranje te teme u medijima i proglašavanje bivšeg sustava utopijom. Pišući ove knjige autorica se riješila dilema i iluzija te »posebno šutnje o njima« (Bosanac, 2005:XVI), a to je poželjela i čitateljima svojih knjiga.

Ovaj članak o utopiji završila bih riječima Gordane Bosanac:

»Utopija, također, neprekidno ukazuje prstom na ono što čovjek *nije u stanju* učiniti. Što on nije u stanju? Živjeti!? Paradoksalno, ali sve drugo ide mu od ruke, od izgradnje svijeta do vladavine nad bićima, doduše, što plaća previsokom cijenom samougrožavanja i stalnim raskorakom bitka i postojanja te stalnim rasapom socijabilnosti koju razdire antagonizam prirode i duha. Priroda se misli nedruštveno, a društvo – neprirodno.« (Bosanac, 2005:439)

Literatura

Bloch, Ernst (1918), *Geist der Utopie*, Verlag von Duncker & Humblot, München – Leipzig.

Bosanac, Gordana (2005), *Utopija i inauguralni paradoks. Prilog filozofsko-političkoj raspravi*, KruZak, Zagreb.

Bosanac, Gordana *et al.* (2006), »Rasprava o knjizi *Utopija i inauguralni paradoks* Gordane Bosanac«, *Filozofska istraživanja* 26 (2006) 1, str. 137–149.

Bosanac, Gordana (2015), *Ime utopije. Jugoslavensko samoupravljanje kao izigrani projekt emancipacije*, Shura Publikacije, Opatija.

Campanella, Tommaso (2019/1885), *The City of the Sun*. Dostupno na: https://www.epfl.ch/labs/lapis/wp-content/uploads/2019/09/LAPIS_VETU19_CIVITAS-SOLIS_ENG.pdf (pristupljeno 30. 9. 2022.).

Marx, Karl; Engels, Friedrich (2008), »Manifest Komunističke partije«, prev. Moša Pijade, *Ekonomija / Economics* 15 (2008) 3, str. 565–596.

Maskalan, Ana (2015), *Budućnost žene. Filozofska rasprava o utopiji i feminizmu*, Plejada – Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, Zagreb.

Maskalan, Ana (2019), »Gordana Bosanac (Varaždin, 1936. – Zagreb, 2019.)«, *Filozofska istraživanja* 39 (2019) 4, str. 929–932.

More, Thomas (2003), *Utopija*, prev. Gorana Stepanić, Nakladni zavod Globus, Zagreb.

Orwell, George (2015), *1984*, prev. Antun Šoljan, Šareni dućan, Koprivnica.

Premec, Vladimir (1975), »Utopija – Zbilja – Politika«, u: Frane Petrić, *Sretan grad*, prev. Vladimir Premec, Fakultet političkih nauka, Zagreb.

Schiffler, Ljerka (1997), *Frane Petrić / Franciscus Patricius. Od škole mišljenja do slobode mišljenja*, Institut za filozofiju, Zagreb.

Ivana Skuhala Karasman

Utopia in the Philosophy of Gordana Bosanac

Abstract

In this article, I give an overview of the Croatian philosopher Gordana Bosanac's (Varaždin, 1936 – Zagreb, 2019) understanding of utopia. She deals with the topic of utopia in two of her books, Utopia and the Inaugural Paradox. A Contribution to the Philosophical-Political Debate (2005) and The Name of Utopia. Yugoslav Self-Government as a Played Out Project of Emancipation (2015). The second book can be considered a continuation of the first. For better understanding and review, I first present the theses from Bosanac's first book and then those from the second. Apart from dealing with the concept of utopia in her books, Bosanac deals equally thoroughly with the concepts of inauguration, inauguration paradox, socialism, communism and self-management. Beginning with the concept of utopia itself, she takes the reader from Thomas More through other Renaissance utopians, then Marx, Engels, and Bloch, to anti-utopianism.

Keywords

Gordana Bosanac, utopia, inauguration, inaugural paradox, socialism, communism, self-government